

El desenvolupament local com a procés educatiu: la intervenció de l'associació In Loco en la Serra de Caldeirão

María Priscilla Soares & Alberto Melo

Traducció: Loris Viviani, Rosa Navarro i Juanma Sanchis

El present text es va construir a partir d'una experiència de camp o, en altres paraules, mostra els límits del context singular en què aquesta experiència es desenvolupa i també la virtut d'estar arrelada en un procés de cerca quotidiana de solucions possibles i ajustades. No proposa un model d'intervenció, sinó que defineix una actitud, una manera d'abordar la realitat.

El nostre treball va començar en 1985, en una zona particularment desfavorida i marginada, el nord-est d'Algarve. Començarem sent tres persones de l'Institut Politècnic de Faro. Vam anar creixent i evolucionant. El nostre equip va arribar a tindre 70 efectius (hui dia no seran més d'una vintena) treballant en un territori que cobreix i envolta la Serra de Caldeirão (prop de 3500 km²). Des de 1988, ens organitzem de forma autònoma en una estructura de ciutadans per al desenvolupament local, l'Associació In Loco.

L'Associació In Loco

L'Associació In Loco és una organització sense fins de lucre, creada seguint el rastre del Projecte RADIAL (Xarxa de Suport per al Desenvolupament Integrat d'Algarve) que va començar tres anys abans. Va ser reconeguda per l'IEFP en 1991, com a Associació de Desenvolupament, acreditada com a entitat formadora, en 1988 i considerada persona col·lectiva d'utilitat pública en 2001.

Les seues principals finalitats són: (a) el desenvolupament local entés com a procés de millora de les condicions culturals i materials de la vida de les poblacions, a través d'iniciatives comunitàries; (b) la plena valoració dels recursos humans i materials de l'interior serrà d'Algarve, en connexió amb les poblacions locals i totes les institucions i personalitats interessades.

Per a aconseguir aquestes finalitats, In Loco va definir al principi com a majors

desafiaments: (a) promoure un desenvolupament participat, integrat i integral; (b) moure's des de les voluntats i els sabers dels individus i dels grups locals; (c) generar una sinergia creativa entre la població local i els professionals externs, entre organitzacions de base i serveis públics, entre tradicions i modernitat; (d) apostar cap a un procés d'educació permanent, generador d'una cultura del desenvolupament, d'un projecte social i cultural; (e) conjuguar exigències de lògiques empresarials amb valors de qualitat de vida i solidaritat social; (f) assumir una perspectiva ecològica i de valoració del patrimoni natural, social i cultural; (g) crear un espai d'experimentació i afirmació d'una ciutadania activa, com a fonament d'una democràcia participativa; (h) construir una Europa que no resulte exclusivament dels acords entre els Estats i les grans empreses, sinó també des de la interacció entre projectes culturals, socials i econòmics en l'àmbit local i regional; (i) buscar i assajar, en la pràctica, alternatives d'organització socioeconòmica, en contrapunt al model dominant de la globalització, contribuint a la revitalització de les zones rurals marginades.

El desenvolupament en el medi rural ha sigut per a In Loco un procés de formació contínua de tots [1] els que participen en ell (agents o actors locals), estructurat al voltant d'alguns principis d'índole metodològica i estratègica:

1r Principi: el desenvolupament com a procés d'investigació-acció

2n Principi: el desenvolupament com a procés integrat i integrador

3r Principi: el desenvolupament com a procés de confrontació creativa entre tradició i modernitat

4t Principi: el desenvolupament com a procés d'aprenentatge integrat, en el qual s'aprén fent i s'aprén per a fer millor

5é Principi: el desenvolupament com a procés de construcció d'associacions

6é Principi: el desenvolupament com un procés que requereix una postura de validació i d'autocorrecció permanent

En aquest article, col·locarem l'enfocament cap a la dimensió educativa de les activitats promogudes, dimensió que sempre va ser present i va ser predominant en el treball d'In Loco, des dels seus primers dies fins a l'actualitat.

El començament de les activitats sobre el terreny

Van ser quatre les comarques seleccionades inicialment per a l'acció immediata i es van adoptar tres dominis d'acció com a punts d'arrencada del procés de desenvolupament local integrat: animació infantil, formació per a l'autoocupació i suport a les associacions locals. En la primera fase d'intervenció, es van convocar reunions generals amb les persones residents, que van rebre una forta adhesió (entre 60 i 80 participants en cadascuna) i de les quals va resultar la decisió pactada col·lectivament de crear en el centre de cada llogaret un espai que oferira acompanyament, activitats preescolars i de temps lliure per a la infància: els Centres d'Animació Infantil (o *Casa da Criança*, com van ser rebatejades per la població local).

L'equip RADIAL, després de la fase inicial de mobilització i organització, es va poder concentrar en la tasca de reclutar i formar els animadors (vegeu nota a peu de pàgina 2) per a aquests centres. Donada la falta de perspectives d'ocupació per als joves d'aquestes localitats de l'interior, es va decidir reclutar entre aquests els "paraprofessionals" que s'encarregarien de la gestió i de l'animació quotidiana dels 4 espais creats. Òbviament, els joves no tenien formació específica per a ser considerats "educadors de la infància" i la seua escolaritat era de manera general baixa. No obstant això, ja que es pretenia introduir com a regla un procés d'aprenentatge continu, qualsevol obstacle inicial podria veure's transformat en motor d'una prometedora innovació. Així que la formació va ser coordinada per l'equip RADIAL i, com que l'obertura dels centres no podia ser posposada (esperant que la formació fora realitzada), va sorgir com a resposta natural una "formació en alternança". Aquest tipus de resposta a la necessitat permanent d'organitzar formació per a persones que han d'iniciar de manera immediata la seua activitat va acabar convertint-se en una "imatge de marca" del Projecte RADIAL i més tard també de l'Associació In Loco, quan aquesta mateixa metodologia va ser perfeccionada i implementada, per exemple, per a la formació d'agents i animadors de desenvolupament local.

Els animadors dels Centres d'Animació Infantil van ser, en un primer moment, rebuts a l'Escola Superior de l'Educació de Faro, on al llarg de dos dies van rebre una formació preliminar del que seria "treballar amb la infància". En la realitat, aquest concepte era desconegut en les comunitats de l'interior rural. Cuidar els xiquets o cuidar-los, sí, però "treballar"? De tornada als seus pobles, els nous animadors, ja portaven amb ells algunes propostes d'activitat per a desenvolupar

amb els grups de xiquets que els esperaven.

Mentrestant, en l'equip central de RADIAL, es nomenaven els coordinadors per a cadascun dels quatre centres. Aquests elements haurien d'acompanyar de manera permanent el treball dels joves animadors, mantenint contacte telefònic i a través d'una visita setmanal al centre local. L'objectiu de la visita era que el coordinador passara un dia observant i donant suport a les activitats dels animadors del centre i, al final de la jornada, es pogueren asseure tots per a analitzar allò rellevant que havia passat. Durant aquestes visites, el coordinador tenia la tasca d'identificar les qüestions més problemàtiques que justificaren un tractament més profund en la sessió mensual, on es reunien els animadors dels 4 centres, l'equip RADIAL i alguns docents de l'ESE convidats per a l'ocasió.

Al llarg de 1986, al mateix temps en què els centres infantils iniciaven les seues activitats, també es van oferir els primers cursos per a l'autoocupació en les mateixes localitats. Una vegada que el procés desenvolupat per les famílies locals i per l'equip RADIAL ja havia portat a l'obertura dels primers centres d'animació infantil, diverses mares van vindre a demanar un altre suport al projecte, en vista de les activitats generadores d'ingressos, ja que no hi havia perspectives d'ocupació en l'àmbit local a curt o mitjà termini.

En tot el seu treball de camp, l'abordatge RADIAL no va començar mai pel que li faltava a les persones, per les seues limitacions o deficiències, sinó per allò que ja posseïen i coneixien millor. Aquest va ser, per tant, el principi adoptat relativament a les noves formacions. Els cursos inicials eren supervisats per artesans locals i consideraven les activitats tradicionals (embolcall, confecció, brodats o rebosteria). L'objectiu de la formació, no obstant això, es projectava molt més enllà, després que el saber local fora degudament reconegut i assimilat per les joves dones. Incloïa mòduls de desenvolupament personal, autogestió, treball en equip, tècniques modernes...

Dins de l'àmbit de les activitats d'In Loco, des de la seua creació, podem ara destacar -per a analitzar millor les característiques dels seus processos de formació- dos projectes de gran importància estratègica. En una primera fase, les accions de formació (de llarga duració) per a l'autoocupació, destinades a posar en marxa iniciatives econòmiques generadores d'ingressos. Més tard, i emmarcada en el programa europeu LEADER, la formació en alternança per a animadors de desenvolupament local integrat, considerant la concepció i la concreció d'un projecte de desenvolupament per a tota la zona serrana, que fora degudament

comprés i assumit per les poblacions locals i basat en empreses individuals recolzades en paral·lel per fons europeus.

Formació per a la producció

Una anàlisi sumària de la situació de l'interior de l'Algarve ens condueix immediatament a tres punts essencials per al disseny d'una estratègia d'intervenció dirigida al desenvolupament, en general, i per a la formació professional i la creació d'ocupació, en particular: (a) absència d'una perspectiva de desenvolupament per part de la població local; no s'hauria d'esperar una altra cosa de comunitats envellides, marcades per l'aïllament geogràfic i cultural, per la incredulitat, per la dependència de l'exterior i de l'Estat; (b) paper central exercit per la dona en el manteniment de la vida social i econòmica; ella és qui assegura l'educació dels xiquets, cuida els majors, s'ocupa de la casa, del pressupost i de la propietat de la família; (c) absència d'estructures empresarials o de serveis públics susceptibles de generar la creació significativa d'ocupacions.

En una perspectiva de desenvolupament de l'àrea interior de l'Algarve, es van pensar i organitzar cursos de formació professional com a projectes de creació de xicotetes unitats productives. Sent les dones els elements més disponibles i motivats, va ser amb elles amb qui treballàrem des del començament. Pot ser que no haja sigut una opció, però va resultar una experiència rica i plena de potencialitats. Donat el paper essencial de les dones com a elements estructurants de la vida familiar i social en aquestes comunitats, els cursos es van concebre i concretar per a afavorir el descobriment i la maduració personal de cada participant, de manera paral·lela a la seua formació personal.

En una zona d'economia de base familiar, ancorada en el passat i apuntant a penes a la subsistència quotidiana, no hi havia molt de lloc per a projectes de desenvolupament, i molt menys col·lectius. No obstant això, quan es pretén evitar la despoblació, es fa imprescindible crear les bases d'una cultura de desenvolupament i d'una sociabilitat més àmplia. Els cursos van procurar, per tant, constituir-se com a espais de reflexió i de presa de decisió en comú, com a projectes orientats cap al futur i encara més com a mitjà per a transformar cada participant en un agent de desenvolupament a l'interior de la seua comunitat.

Des de 1987, al llarg de cinc anys, es van posar en marxa en la zona serrana d'Algarve set projectes de formació professional i creació d'ocupació per a dones: (1) Curs de Teixit Manual (Cachopo); cursat per set elements, va desembocar en la

creació d'una unitat productiva constituïda per sis dones ("A Lançadeira"); (2) Curs de Confecció i Modelatge (Martinlongo); cursat per cinc elements, va desembocar en una unitat de producció integrada per totes ("Linha Serrana"); (3) Curs de Brodats i de Nines de jute (Martinlongo); cursat per nou dones i que va desembocar en una empresa que van integrar totes elles ("A Flor de Agulha"); (4) Curs de Rebosteria (Azinhal); cursat per sis dones, tres de les quals s'associarien en una empresa de producció ("A Prova"); (5) Curs de Malla i Tècniques Associades (Cachopo); cursat per sis elements, dels quals quatre s'agruparan en un col·lectiu de producció ("Malhas de Cachopo"); (6) Curs de Juguets de Fusta; freqüentat per sis dones, que es constituïran en una unitat productiva ("Da Torre"); (7) Curs de Producció, Recollida i Transformació de Plantes Medicinals i Aromàtiques (Martinlongo); freqüentat per set dones, que s'organitzaran després en tres grups de producció.

Qualsevol procés de formació requereix diversos agents i una organització eficaç. En els cursos organitzats per In Loco, sempre està present un animador local, diversos formadors externs, un supervisor de la formació, associats tots en un col·lectiu anomenat Gabinet Tècnic.

El monitor local és el formador que acompanya personalment el grup al llarg de tot el curs. Pertanyent a la pròpia comunitat (encara que no sempre és possible garantir-ho), contribueix amb els seus coneixements i el saber/fer tradicionals. És el monitor que en el dia a dia ajuda a resoldre els problemes tècnics i evitar conflictes, qui enfoca les activitats pràctiques que faciliten l'apropiació personal dels coneixements aportats pels altres formadors.

Els formadors externs no poden aportar les seues matèries com ho farien en qualsevol altre lloc, ni limitar-se a presentar-les en una versió esquemàtica i simplificada, intentant evitar les dificultats d'aprenentatge d'unes educandes amb un baix nivell d'escolarització i que fa molt de temps que estan allunyades de l'escola. Vehiculant una cultura exterior, moderna, és tasca dels formadors externs garantir les condicions de la seua assimilació, com a mitjà de valoració personal, com a components d'una formació professional, com a element d'un projecte de constitució empresarial, com a factor de renovació cultural.

El Gabinet Tècnic reunia tots els formadors de manera regular (cada mes, si era possible), possibilitant la definició conjunta d'un projecte de formació i la constant relació amb el marc de referència per a la seua realització. En el col·lectiu, els formadors buscaven integrar els diversos components de la formació, discutir les

qüestions metodològiques, analitzar les dificultats d'aprenentatge i buscar solucions per a superar-les, planificar les activitats i avaluar els progressos. Si el gabinet era l'entitat que buscava assegurar la formació com un procés integrat i integrador, era tasca del supervisor, a través d'un treball de coordinació i animació permanent, transformar aquest procés en un projecte viu, mobilitzador, viable.

En el seu conjunt i en interacció, les diverses matèries buscaven afavorir un coneixement allargat i organitzar una experiència significativa, possibilitant i facilitant: (a) el descobriment i el creixement personal de cada dona que es formava; (b) el descobriment de la realitat de grup i el control dels seus mecanismes de funcionament; (c) el coneixement de la cultura local, posant l'accent en els aspectes que constituïen l'objecte del curs; (d) la sensibilització cap a la problemàtica del desenvolupament de la zona; (e) l'adquisició dels coneixements teòrics necessaris per a l'enfocament del projecte i la comprensió de les tècniques utilitzades; (f) el domini de les tècniques específiques; (g) l'aprenentatge i l'assaig de la gestió empresarial, inclosa una iniciació a l'activitat de comercialització; (h) el desenvolupament de la capacitat creativa; (i) la concepció dels nous productes i provar-los.

La formació de les participants va comportar diversos tipus d'aprenentatges i es va realitzar en espais i temps molt variats. Paral·lelament a les sessions més teòriques (un mòdul sobre microbiologia, per exemple), es realitzaven: (a) activitats de cerca sobre el terreny (per exemple: anàlisi de les utilitzacions terapèutiques tradicionals de les plantes), (b) experimentació (fabricació de tins per a un nou producte o l'execució d'una nova recepta), (c) exercicis de creació (establiment d'una paleta de colors per a la producció de mostres de teixit o el disseny de motius per a peces brodades, a partir de les formes decoratives de l'arquitectura local, (d) gestió d'una unitat productiva embrionària (organització de la producció, control de la qualitat dels productes, manteniment d'una comptabilitat corrent, etc.), (e) pràctica de contactes externs (amb institucions, amb proveïdors, amb clients), (f) control de les tècniques específiques de cada curs (domini de les màquines de fusteria o de confecció, preparació de dolços, treball amb el teler, etc.).

També els espais i els temps en què es van efectuar els aprenentatges foren diversos. S'aprenia a l'interior de l'espai destinat al curs, però també en el llogaret, en contacte amb la població i amb el seu medi físic i cultural. Es van fer visites d'estudi, permetent així el coneixement d'altres experiències, visites a museus, descobriment de ciutats, contactes amb possibles proveïdors de matèries primeres i equipament. Es va participar en fires i exposicions, a Algarve, en la resta del país, a

l'estranger. Es van visitar establiments i clients, amb vista a la comercialització dels productes, discutint preus, terminis, condicions de lliurament i pagament.

És necessari assenyalar un important instrument de formació i registre – el Dossier de Formació, essencial per a l'assimilació i la integració dels diversos aprenentatges i per a la creació d'una memòria, capaç de restituir el procés i el recorregut efectuats. Cada dona va organitzar el seu propi Dossier, col·leccionant tots els elements referents a la seua participació en el curs: textos teòrics entregats pels formadors, dissenys, càlculs, exercicis realitzats, assajos i mostres, relacions dels viatges, contactes, visites a fires, fitxes d'avaluació, textos més personals, fotografies ...

Cada curs es va organitzar al voltant d'una idea simple però plena de conseqüències: la formació ha de ser estructurada en funció d'un projecte concret, o de transformació del grup de participants en una o més unitats productives. Aquest fi s'havia de posar en marxa des del primer dia de formació.

La Metodologia del Projecte és, de veritat, un instrument fabulós que permet transformar una situació de formació professional en un procés viu, en una "cosa real". No obstant això, un accent excessiu en la creació d'empresa pot conduir el grup a un pragmatisme productivista, que porte al rebuig dels aprenentatges aparentment deslligats d'aquest objectiu final. Només una concepció adequada del programa de cada component en funció d'un projecte global de formació, la integració constant dels mòduls i activitats de les diferents components durant la implementació del curs i l'avaluació permanent del procés entre tots els formadors i qui es forma pot evitar aquest reduccionisme.

La Metodologia del Projecte condueix, en la pràctica, a una pedagogia de la situació. Sense perjudici de les planificacions establides, s'ha d'aprofitar del moment en què una necessitat es manifesta per a desencadenar l'ensenyament-aprenentatge d'un contingut, d'una tècnica, d'una metodologia. Les dinàmiques de grup no es desenvolupen normalment en una situació de "fantasia", sinó que s'aprofiten aquelles situacions on és necessari resoldre un conflicte, prendre una decisió, superar un obstacle que entorpeix la comunicació entre els participants ...

Formació per a l'animació

El projecte de la Formació d'Animadors Locals per al Desenvolupament Rural Integrat va ser una iniciativa destinada a assegurar una formació en alternança a

27 agents (entre 1992 i 1993; i a 12 en 1994) per a una àrea d'intervenció corresponent a 27 comarques (17 de l'interior de l'Algarve i 10 del sud d'Alentejo).

Els Animadors Locals per al Desenvolupament Rural Integrat van intervindre en l'àmbit del Projecte de Suport a la Revitalització Rural Integrada en la Serra de Caldeirão (ARRISCA), projecte desenvolupat per l'Associació In Loco emmarcat en el programa europeu LEADER, i van constituir una peça clau en el procés de sensibilització i dinamització de les poblacions residents i de la concepció, el llançament i l'acompanyament d'iniciatives i projectes locals.

Buscant donar resposta a les necessitats d'intervenció, aquest projecte de formació va perseguir, com a finalitat central, la sensibilització i la capacitació tècnica dels animadors locals per al desenvolupament rural integrat, entés com un procés de desenvolupament equilibrat de tots els recursos endògens del territori, realitzat a través de la participació activa i conscient de les poblacions residents, en una perspectiva d'integració permanent dels vessants econòmic, social, cultural i ambiental.

Per a això, el projecte de formació va definir els següents objectius generals: (a) dotar els animadors locals dels conceptes i models específics per al desenvolupament rural integrat; (b) aportar els coneixements tècnics necessaris per a una intervenció adequada dins d'un projecte de desenvolupament integrat i participat; (c) possibilitar als animadors el coneixement detallat de les institucions, òrgans de poder i serveis públics, socis en el procés de desenvolupament; (d) afavorir l'emergència d'una consciència ecològica capaç de conduir els animadors a la formulació de projectes caracteritzats per components de defensa i valoració ambiental; (e) propiciar la comprensió de la necessitat i dels avantatges d'una actuació concertada entre diversos serveis i òrgans de poder, entre els diversos actors locals i entre tècnics externs i la població local.

Adoptant com a objectius específics: (a) proveir els animadors de la informació tècnica i institucional necessària a la concepció i l'encaminament dels projectes i les iniciatives locals; (b) propiciar als animadors el saber/fer imprescindible per a emmarcar els projectes i les iniciatives locals; (c) crear una xarxa d'intercanvi i d'ajuda recíproca integrant tots els animadors locals de la zona d'intervenció; (d) crear un cos de tècnics especialitzats capaç de secundar de manera eficaç l'acció dels animadors locals.

Aquest projecte es va desenvolupar a través d'un esquema molt flexible de

formació en alternança, assentat en dos components essencials: (a) acompanyament individualitzat permanent, sobre el terreny, per a cada animador local i per a dos projectes i iniciatives secundats per aquest; (b) organització de mòduls de formació sobre temes específics dirigits al col·lectiu d'animadors locals.

El projecte de formació s'assentava en quatre idees/forces: (a) una formació en alternança; (b) una metodologia de projecte; (c) una pedagogia de situació; (d) una dinàmica de cooperació.

En aquesta ocasió, la formació en alternança no va resultar de les estreïtors del context en el qual intervenia l'Associació In Loco, sinó d'una elecció clara i decidida. El fet que els educands es trobaren en una situació de treball, això és, de ser animadors locals per al desenvolupament rural integrat (a jornada completa o parcial), va fer possible detectar les necessitats reals de formació, va possibilitar l'adequació dels continguts prèviament fixats en funció de les situacions concretes viscudes pels educands, va despertar en ells un desig major cap a la formació – assumida, així, com un procés orgànic de creixement personal i com una possibilitat de dotar-se dels instruments necessaris per a la resolució dels problemes que emergien de la pràctica professional corrent.

Es pot així parlar, ací també, d'una metodologia de projecte, ja que tota la formació es va basar en un procés d'adquisició, organització, aplicació, reelaboració i integració de coneixements teòrics, tècnics i pràctics, a través d'un progressiu desenvolupament d'un projecte d'intervenció social, que a cada moment possibilitava, estructurava i atorgava sentit al recorregut efectuat i als aprenentatges realitzats. La metodologia de projecte propiciava, d'aquesta manera, una dialèctica permanent entre teoria i pràctica, entre producció del saber i intervenció sobre el terreny, entre el desenvolupament personal i la inversió social.

Destinat a educands en situació de treball i proporcionant un suport individualitzat als animadors locals, a través de desplaçaments freqüents dels formadors sobre el terreny, el projecte de formació va recórrer així a una pedagogia de la situació, buscant traure partit del potencial pedagògic de les més diverses situacions generades pel procés d'intervenció. Es va tractar, doncs, d'una metodologia molt participada, que atorgava als educands un paper essencial en la definició permanent de les necessitats de formació, fent possible una constant adequació dels continguts i dels instruments pedagògics. Al mateix temps, sempre es va voler que la formació constituïra un procés integrat i integrador.

El projecte de formació, òbviament, va integrar mecanismes d'avaluació contínua, associant formadors i educands en el mateix esforç d'anàlisi, de millora i d'aprofundiment del procés. Es va buscar avaluar els aspectes específics de la formació i també els aspectes de la intervenció conduïda pels animadors locals en els respectius territoris. L'avaluació sempre va ser participativa, implementant l'autocorrecció del procés en lloc de l'apreciació quantitativa dels educands. Per a això es van produir instruments que funcionaven, al mateix temps, com a mitjans de registre i com a suport de l'esquema d'avaluació: fitxes-diari, fitxes de síntesis sobre el treball realitzat en un determinat període, fitxes d'acció de formació, índexs d'avaluació, taules d'autoavaluació, etc.

Una primera entrevista

Ja en els “Cuadernos A REDE”, núm. 2, publicats pel projecte RADIAL el novembre de 1988, el coordinador d'aquest, Alberto Melo, buscava presentar la demostració de la naturalesa essencialment educativa del Desenvolupament Local, com queda evident en la següent “autoentrevista”.

...

Definim el partit com un Projecte d'Acció-Investigació-Formació i mantenim, després de tres anys, el compromís amb l'aposta de seguir amb aquest Projecte que és fonamentalment educatiu i que, per això mateix, ha d'assentar-se en aquests tres pilars. Concebre i executar un projecte d'educació en una zona en crisi cultural i econòmica, com és la Serra Algarvia, exigeix una ruptura radical amb els patrons convencionals basats en espais especialitzats per a l'ensenyament, en una relació unidireccional professor-alumne, i en programes d'estudis preestablits. Si l'acció educativa no pretén ser a penes una mera extensió institucional, això és, l'escola i els respectius professionals transmetent als clients els seus productes inalterats; si l'acció educativa cerca compartir, de manera pertinent, en la gamma de respostes reclamades per una situació-problema, es torna imperiós, el partit, fer un diagnòstic el més correcte possible d'aquesta situació. No és, així, possible iniciar immediatament activitats formalitzades d'ensenyament, que no podrien sinó reproduir els interessos, les motivacions, els sabers adquirits i no qüestionats dels mateixos docents, sense la preocupació d'una real adequació a la situació en la qual es pretén intervindre, sense la humilitat d'assumir la posició de “proveïdor de respostes parcials” enfront de l’“encàrrec” que, de forma més objectiva (a través d'estudis de caracterització) o subjectiva (a través de comandes explícites dels destinataris), només és realment definida en els llocs i en els moments de la

intervenció.

El que és necessari, per damunt de tot, és crear situacions educatives, contextos dinàmics en els quals inserir grups significatius (en número i qualitat), al voltant de problemàtiques que toquen efectivament la vida de les persones i posseïsquen potencialitats d'aprofundiment constant, en el cognitiu, estètic, afectiu, social, etc. Ara, perquè es creen aquestes situacions educatives, el punt de partida (una vegada efectuat el diagnòstic previ) es podria dir que és pràcticament indiferent, amb la condició de captar l'interés d'un grup local.

En els casos concrets dels llocs d'intervenció del projecte RADIAL, en els primers tres anys, aquests punts de partida van ser, d'una banda, l'aïllament de la infància a l'interior i la consciència, per part de les famílies i de les comunitats, que necessitaven, per a un desenvolupament personal més complet i harmoniós, d'un suport complementari a l'oferit per les escoles; d'altra banda, la situació general de subocupació dels adults (en particular de les dones) i de la desocupació dels adolescents i les necessitats de creació de noves activitats a l'interior, si volíem resistir a la desertificació demogràfica en curs en els últims 30 anys.

Es parla de “destinatari”, d’“intervenció” ... No s'albiren ací perspectives voluntaristes, en què el subjecte de l'acció és, al final, l'agent exterior i no la població local?

Si, és un fet que, honestament, no volem camuflar. Les poblacions de medi rural on actuem, estan aïllades, marginades, dels eixos centrals de la reproducció del capital, dels circuits de la informació i de la presa de decisions. Es trobaven, de manera general, en una situació de profunda crisi cultural i social: cultura tradicional en declivi, modernitat mal assumida, consciència que la seua economia present no té futur entre les opcions visibles. En aquest context, comptar únicament amb l'espontaneïtat local no produirà els millors resultats. El desenvolupament endogen, la valoració dels recursos locals (tant humans com naturals) passa, de manera paradoxal, pel requisit previ de la intervenció externa. El fulcre de la qüestió estarà ara en la naturalesa i en l'impacte futur d'aquesta intervenció. Si ho fa, o va ser viscuda localment, com una assistència prestada des dels serveis cap a les comunitats en crisi, quedarem sempre en una situació bloquejada: d'una banda, els assistits, i cada vegada més dependents, residents locals i, per l'altra, els funcionaris, els serveis dels quals s'autoperpetuen, justificant-se en la prestació d'una ajuda constantment indispensable. Si la iniciativa fora realitzada per la iniciativa privada amb anim de lucre, prendrà la forma de

grans inversions en la capitalització dels recursos naturals locals i la desqualificació dels recursos humans assalariats sense qualificació. Aquesta via ja va ser intentada en certs mitjans rurals – la introducció de tecnologia industrial per a l'aprofitament d'una mà d'obra abundant i barata – però està hui fora de les estratègies socioeconòmiques de l'era postindustrial. Per això, la iniciativa privada anirà a envair la Serra Algarvia en nom de la diversificació del Turisme, apostant essencialment pels vedats de caça. Comprerà terres, procedirà a parcel·lar el minifundi serrà i espantarà els locals fora dels seus espais tradicionals, quedant-se alguns d'ells com a guàrdia de caça, cambrer o dona de neteja. La tercera via, en aquesta situació, és la d'una presa de consciència, per part de les poblacions locals, d'allò que està en joc pel que fa als futurs possibles i a presents transformables: molta informació, molt de debat, noves organitzacions, l'assumpció que els problemes que es viuen hui de manera individual i aïllada només accepten solucions des del col·lectiu, que espenten cap a la comunicació, la cooperació, les aliances, els projectes comuns. Aquesta, sí, és la via del desenvolupament endogen, enfocant la valoració plena, tant dels recursos humans locals com els naturals. I, per això, el desenvolupament endogen és, abans de res i per damunt de tot, un procés educatiu profund i durador, que exigeix i provoca les situacions educatives ja esmentades.

Tornem així a la pregunta. Si l'estratègia adoptada va ser efectivament un desenvolupament endogen, això és, si va estar en marxa un procés educatiu amb un impacte real en el conjunt de les poblacions, llavors, a curt i mitjà termini, els “destinatariis” es van transformar en “participants” i el Projecte – que era en l'origen d'“intervenció socioeducativa” – passarà a ser d'“interacció socioeducativa”, en què elements locals i elements externs seran essencialment socis, associats en un projecte comú que uneix i equipara. En el cas del projecte RADIAL, podem així dir que vam tindre participants locals, des de l'inici; a més, el numero de participants i el nivell de participació es va incrementar constantment.

Sent el projecte subvencionat per la Fundació Bernard van Leer, institució limitada pels seus estatuts al suport de la infància, sobretot menors de 8 anys, com es justifica la integració d'aquesta mena d'activitat dins de RADIAL?

Per tres raons. En primer lloc, perquè en una zona demogràficament en crisi com la serra algarviana, qualsevol projecte d'intervenció que adoptara una dimensió burocràtica-sectorial, dirigint-se exclusivament a les activitats de suport a la infància fins als 8 anys, s'arriscaria a mitjà termini a haver de tancar les portes per falta de xiquets d'aquesta edat. Els joves adults, per falta de projectes locals, se'n

van, buscant ocupació i les condicions de vida del litoral i allí construeixen família. En segon lloc, perquè, ja que el Projecte pretenia donar resposta al problema de la “desertificació de la Serra”, el treball amb la infància es posa necessàriament de forma integrada a l’interior d’una perspectiva global i globalitzant de l’Educació Comunitària: com més confiada en la seua pròpia cultura i en els altres recursos locals es troba una comunitat rural, més enriquidora i potencialment educativa serà la convivència quotidiana de cada xiquet en la seua família i en el seu lloc de residència. I d’altra banda, a llarg termini, les activitats de coneixement del medi, que són constants a l’interior dels Centres d’Animació Infantil, haurien de permetre als xiquets desenvolupar llaços cada vegada més profunds amb la seua terra i amb la cultura del seu medi d’origen, construint així una voluntat i una capacitat de lluitar en el futur per la seua supervivència.

Encara cal agregar, finalment, que en el desenvolupament de les activitats associades al “Desenvolupament Local com a Educació”, el Projecte RADIAL no opera de forma aïllada; molts han sigut efectivament els suports trobats per als seus objectius, aconseguint així una concentració de l’aportació de la Fundació van Leer en la dimensió “Animació Infantil” pròpiament dita. L’aposta per al desenvolupament endogen en la Serra Algarvia exigeix, de fet, reprendre la noció de “Rede” (ja llançada en 1986, com a nom de la publicació periòdica del Projecte), com a intercanvi d’informacions i d’anàlisis, com a sinergia d’esforços entre persones, grups i organitzacions, en l’àmbit local, regional, nacional o a l’estranger. De naturalesa pública, empresarial o associativa, amb vocació cultural o econòmica ...

El desenvolupament com a procés educatiu? On podem observar moments d’Educació d’Adults en la realització de les activitats que, des de l’inici de 1986, van portar xicotets grups de dones en els llogarets de la Serra fins al llindar de la creació d’empreses?

Vivim l’Educació d’Adults, no com la situació en què una persona ensenya alguna cosa a uns altres, en una relació cara-a-cara, sinó com aquella en què tots aprenen, els uns amb els altres, i per l’autoformació, gràcies a la inserció comuna en un procés que és generador de curiositat i de nous coneixements, de noves actituds. Diguem, per a il·lustrar el contrast, en una relació colze a colze. Per això, en evocar els moments que considerem legítimament com a Educació d’Adults, haurem de fer referència, entre els subjectes del procés educatiu, a tots els que van intervindre, de manera més o menys directa. Les situacions educatives que sorgeixen en un procés d’intervenció, tal com és el projecte RADIAL, van veure la participació tant

dels funcionaris de la Fundació van Leer o dels serveis de l'administració pública regional portuguesa, els docents de l'Instituto Politécnico de Faro i d'altres establiments d'ensenyament, els elements de l'equip central del Projecte i molts tècnics externs cridats a participar, com les poblacions locals – animadors dels Centres d'Animació Infantil, participants dels Cursos de Formació per al Desenvolupament, dirigents d'associacions, alcaldes, famílies, xiquets o simples observadors de les iniciatives en curs.

Per a l'equip del Projecte i per a tots aquells que van haver, de manera pròxima o llunyana, de col·laborar, l'aprenentatge s'inicia des de la seua total disponibilitat a l'experimentació, assumint el reconeixement de la inevitable incompetència pròpia davant la diversitat i la complexitat dels problemes a què s'enfrontaven, amb la necessària obertura i curiositat cap a les situacions inèdites que aniran esdevenint. Després de refusar a priori la funció de “docent”, de formadors, l'equip ha d'acceptar, no obstant això, l'encàrrec de revelar i explorar totes les potencialitats educatives de tals situacions, així com la definició de moments privilegiats de treball formatiu més estructurat i de la seua coordinació concomitant, dins d'una coherència que es va construint. L'acció permet l'eclosió de situacions de gran potencial educatiu. La investigació porta a una millor definició dels mètodes i dels continguts que actualitzen tal potencial, a través d'accions de formació. Aquestes, al seu torn, seran dirigides cap a la multiplicació i l'aprofundiment de les accions de la intervenció...

Pel que fa als participants directes de les activitats que integren el Projecte, en l'àmbit local, la seua inserció en el procés de desenvolupament local ha provocat nombrosos moments i situacions d'innegable dimensió educativa, des de l'adquisició de tècniques, sabers, informacions, fins a l'assumpció d'actituds propícies a la millora de les condicions personals i col·lectives de vida. Des del moment inicial de constitució voluntària de grups per a l'organització de cursos breus d'educació bàsica d'adults, al voltant de la transmissió de tècniques simples, fins ara, on tres empreses estan naixent gràcies a la creació autònoma per part de col·lectius de dones serranes, el procés educatiu es va desenvolupar a través de múltiples formes i continguts. Fruit d'una programació acurada (cosa que no impedeix una gran flexibilitat) el treball educatiu, en el qual van participar equip i poblacions en el medi rural algarvià, va justificar plenament l'obertura d'una fase successiva centrada en un balanç global – des de la informació i les reflexions acumulades – capaç de reconstituir, d'analitzar, d'avaluar la successió de les situacions viscudes, de solucions intentades, de resultats obtinguts, de

representacions imaginades, de coneixements adquirits, de sabers creats, d'actituds alterades, de valors qüestionats ...

En constant moviment, a partir de la situació de la dona en el medi rural fins a la situació de membre d'un grup en formació i, més tard, d'un grup dirigit cap a la producció, passant per funcions de representació i promoció de productes enfront de visitants externs, clients, entitats oficials, assumint tasques d'organització i gestió, arriscant innovacions, explorant la creativitat, contrastant o integrant projectes propis i dinàmiques socials de l'entorn, acceptant riscos financers, afrontant malentesos i provocacions, enfrontant amb freqüència la desconfiança o la resistència dels més proïsmes, les participants d'aquestes activitats – arribant prompte a la nova etapa de construcció d'una empresa – estaran demostrant clarament la dimensió educativa del recorregut que realitzaran.

En veritat, el desenvolupament local és, primer de tot, una voluntat comuna de millora del quotidià. Aquesta voluntat està feta de confiança en els recursos propis i en la capacitat de combinar-los de manera racional per a construir un futur millor. És el que es diu sovint la “cultura del desenvolupament”: la situació aconseguida per una població en sentir-se capaç i en capacitar-se per a analitzar els problemes actuals, per a ficar en una equació necessitats i recursos, per a concebre projectes de perfeccionament i per a, en fi, enfocar amb aquests projectes finalitats de desenvolupament global – tant personal com col·lectiu, tant econòmic com cultural i sociopolític. Ha sigut possible arribar fins a aquest nivell a través de processos d'interacció entre poblacions locals i animadors/investigadors externs, entre expressions de cultura local i de cultura més tècnica i erudita, que porten a la construcció de zones graduals d'autonomia (però no autarquia) on s'ordena l'espai i es programa el temps segons una voluntat localment definida, en què l'economia mira per la satisfacció de les necessitats efectivament percebudes. Són situacions que, malgrat totes les dificultats inherents, tant d'ordre interna com d'ordre externa, estan encara a l'abast d'unes certes poblacions deixades fins a l'actualitat al marge dels grans èxits d'acumulació de capital (les anomenades “zones perifèriques”, en el vocabulari de la Comissió de la Comunitat Europea).

D'ací la importància única dels “enclavaments” en el medi rural, on hui encara és possible demostrar alternatives a les maneres d'estar en el món actual, refusant la massificació i la passivitat enfront del model hegemònic, alienador, antihumanista i anticultural, fragmentari i reduccionista, que transforma el ciutadà en un feix de papers socials i que relega l'economia a una funció de comptabilitat abstracta al servei de la finança. Els centenars de projectes, de nivell local i microeconòmics,

que es multipliquen en els (12?) països de la UE, són altres tantes “experiències pedagògiques” que aposten per un desenvolupament de personalitats i de comunitats i que, degudament analitzades, avaluades i disseminades, seran capaces de marcar decisivament la Cultura del Desenvolupament i el Desenvolupament de la Cultura en les pròximes dècades. D’aquestes zones, hui en crisi, pot nàixer l’oportunitat de noves vies. I acabe amb dues cites a manera d’il·lustració. Fa poc vaig llegir que dos caràcters xinesos representen l’expressió “crisi”, un que significa “perill” i l’altre “oportunitat”... També recorde allò que va dir fa uns anys un llaurador del nord-est del Brasil, en un curs d’educació popular: “és necessari trobar l’eixida on encara no hi ha porta...”.

ALICE, un projecte estructurant i una segona entrevista

El projecte “Accions Locals Integrades per a la Creació d’Ocupació” (ALICE) va ser concebut i implementat per l’Associació In Loco (en col·laboració amb 13 entitats locals) i finançat per l’Art. 6 del Fons Social Europeu. Es va desenvolupar entre juliol de 1996 i octubre 1999. Va establir com a finalitat central la instal·lació i funcionament d’una xarxa d’agències i agents capacitats per a, en l’àmbit local, dur a terme un procés simultani de satisfacció de les necessitats existents i de creació d’ocupacions. En la pràctica, aquesta finalitat es va estructurar a través de: (a) formació de 13 animadors locals i dirigents de 13 entitats locals (Associacions o Junes de Comarca); (b) creació d’una xarxa entre In Loco i les associacions locals; (c) creació en cada entitat local d’un suport d’ajuda a la creació d’ocupació; (d) llançament en cadascun dels 13 territoris d’intervenció de, almenys, un projecte de creació d’ocupació.

Entre les principals activitats realitzades, es troben la caracterització dels territoris, reunions locals, suport a projectes locals de creació d’ocupació, producció d’informes locals i, òbviament, formació.

ALICE va ser un dels projectes estructurants de l’activitat d’In Loco, possibilitant la formació dels animadors, preparant la seua inserció professional, afavorint la capacitació d’associacions i altres entitats locals per a la creació d’ocupació i per al funcionament col·laboratiu, preparant la seua assumpció de responsabilitat més àmplia en la promoció del desenvolupament a l’interior del respectiu territori.

El març de 1999, el ‘Jornal da Serra’, publicació d’In Loco, va fer la següent entrevista a la Coordinadora del Projecte ALICE, Priscila Soares.

L'animació Local com a estratègia de l'Associació In Loco va sorgir abans del projecte ALICE. Quan i per quina raó es va avançar amb l'Animació Local? Quins objectius es volien aconseguir i a quines necessitats es volia donar resposta?

Sempre vam tindre la noció que el component de l'animació era molt important, però fins al començament de LEADER I, no hi havia mitjans per a fer animació de manera sistemàtica i continuada. Només amb LEADER I va ser possible concretar una idea que sempre va ser present. Hi ha, d'una banda, una inversió intensiva en l'acció amb grups xicotets (productors, artesans, dones, joves ...), inversió en termes de formació, suport al llançament d'iniciatives, creació de petites empreses ... però aquests grups van tindre dificultats per a avançar amb els seus projectes i afirmar la seua diferència si l'ambient local es demostrara hostil. Així, de manera paral·lela a aquesta inversió amb grups restringits, va haver-hi la necessitat d'una inversió més extensa, a la qual anomenem Animació. L'Animació està enfocada a la creació d'una cultura del desenvolupament i a un ambient favorable a l'emergència d'iniciatives, projectes, la circulació d'informació, l'obertura a idees noves. L'Animació era fonamentalment això.

ALICE va permetre continuar un treball que ja havia sigut iniciat amb LEADER I, ara més enfocada cap a la creació d'ocupació, responnent a les necessitats no satisfetes, però la lògica sempre és la mateixa: passar informació, escoltar les persones quan tenen idees, secundar-les en els primers passos, ajudar-les a aclarir les seues idees, ajudar-les a detectar problemes i necessitats, establir ponts entre persones i els grups de la comunitat, serveis o entitats externes necessàries per a la concreció d'aquestes idees. És tot aquest treball d'intermediació i mobilització de la mateixa població el que està assegurat pels animadors.

Quin tipus d'activitats van ser concretades a partir d'eixe moment en l'àmbit de l'Animació Local?

Un animador és aquella persona que és capaç d'estar atenta, en la seua comunitat, a les necessitats, les idees, els moviments, les possibilitats d'articulació de les coses i que després dona suport a les persones, les entitats i les iniciatives perquè aquestes puguin avançar i concretar-se. Això es pot traduir en suport a promotors que tenen projectes econòmics, per exemple, algú que vulga posar en marxa una fleca, una producció d'embotits o que vulga muntar una xicoteta botiga per a vendre productes locals o vol muntar un restaurant o una activitat d'animació turística, però també es pot traduir en termes de suport a una Associació Local que vulga avançar amb un servei de suport a la tercera edat o crear activitats per a la

infància o els joves. També es pot traduir – i en molts casos es tradueix – per exemple, en suport als grups locals que volen animar una festa tradicional o que volen crear una Fira Artesanal, fer un festival o reprendre l'antiga tradició dels “Mastros” (una cerimònia en la qual un grup de persones alcen un tronc d'arbre; és una tradició ancestral, d'origen pagana, originalment celebrada en diversos països d'Europa i que simbolitza la força i la fertilitat masculina). Passa també per la producció de butlletins que permeten que la informació arribi a les persones, que els donen a conèixer els instruments financers que podrien necessitar, que els porten a percebre que la comarca no és una realitat estàtica, que esdevenen coses, que donen a conèixer la riquesa en termes de patrimoni ambiental i cultural, en termes de persones que tenen sabers i capacitats importants. L'animació passa fins i tot per secundar, per exemple, els productors que ja estan instal·lats però que encara no estan legalitzats, en el sentit de legalitzar les seues activitats, ja es tracte d'un productor d'aiguardent d'arboç, d'un pastor de cabres la dona del qual transforma la llet en formatge. El seu treball podria ser també l'acompanyament de projectes de demostració. Hi ha projectes d'investigació destinats a afavorir la valoració dels productes locals, però com a part de la investigació es fa en laboratori i el laboratori és una realitat molt distant per als productors, és necessari que aquestes experiències siguin reproduïdes en una situació real, en les pròpies exploracions dels productors, en situació de demostració, perquè aquells productors puguin verificar amb els seus propis ulls que aquestes coses tenen sentit en una situació real de producció; i d'aquesta manera els productors es convencen que, de fet, el que se'ls proposa és una cosa raonable i que podria millorar les seues produccions, la qualitat dels seus productes i els seus rendiments. L'animador podria estar col·laborant en l'acompanyament d'aquestes experiències, d'aquests productors que funcionen com a demostradors. L'animador té també moltes vegades la funció de divulgar al costat dels productors els resultats obtinguts en el laboratori. L'animador és també algú que ha de mobilitzar els productors perquè acudisquen a les fires per a vendre els productes, els ha d'ajudar a millorar la imatge dels seus productes, trobar recipients convenients, degudament etiquetats, amb un preu correcte, ha d'ajudar en els locals de la fira a disposar els productes de la forma més atractiva, ha d'acompanyar de manera que ells siguin capaços d'establir un contacte fructífer amb el públic per a percebre la receptivitat existent per part d'aquest en relació als seus productes i quins canvis es podrien eventualment introduir per a fer més atractius els productes, per tant, l'animador fa tot aquest treball.

Amb activitats tan variades i en àrees tan diverses, com es pot delinear el perfil de

l'animador? Quins criteris van ser considerats per a la selecció?

Intentem, en la mesura del possible, trobar persones que ja estaven implicades en processos d'animació local, persones que ja estaven relacionades amb associacions, que a poc a poc havien començat a ballar en ranxos folklòrics o que ajudaven en les festes de l'església o que tiraven un cable en la comptabilitat d'una associació de la tercera edat. Per tant, es tractava de persones que en general ja s'interessaven d'alguna forma per la seua comunitat. Es tractava de captar aquestes persones que havien manifestat el desig de treballar per a la població de la seua comarca i oferir-los, a través d'una formació, una capacitació per a efectuar aquest treball d'una forma més correcta i eficaç i d'alguna forma a l'interior d'un marc teòric. Per tant, que no es tractara només de bona voluntat, d'una bona disposició del cor, sinó que fora un treball amb algunes qualitats i coherències en termes professionals. I ací apareix la formació. Personalment, estic convençuda que si existeix aquesta obertura, aquest desig cap al treball comunitari per part de l'animador, la formació fa la resta. Fent projectes, secundant promotors, participant en reunions, involucrats en el procés de negociació amb entitats locals, amb serveis, van aprenent a fer aquestes coses. Simultàniament, podent accedir a una formació formal, en aquest cas a través de LEADER i ara amb ALICE, tot aquest aprenentatge empíric es va formalitzant i organitzant a través de conceptes, metodologies i instruments. (...)

La Xarxa d'animadors és una cosa original iniciada per In Loco?

Pel que sabem no existia a Portugal cap altre grup LEADER amb una Xarxa d'Animadors i pensem que també a Europa no es va donar una inversió d'aquest estil en animació, tant és que la part de pressupost de LEADER dedicada a l'animació és relativament xicoteta. Probablement perquè va reconèixer la importància d'aquest component, la mateixa Comissió Europea, en el LEADER II, va exigir que un percentatge determinat del pressupost fora destinat a l'animació, quan no existia cap exigència en aquest sentit en el LEADER I. Per tant, potser érem el grup que en el LEADER I va invertir més en el component de l'animació i és un fet que en el LEADER I cap altre grup tenia una estructura d'animació amb les característiques del Projecte d'In Loco LEADER/ARRISCA. Ara, la qüestió de l'animació i de la necessitat de l'animació no és una invenció d'In Loco. Molta gent sent això, però normalment no tradueix la necessitat que percep en un esforç per a crear una estructura tan complexa, àmplia i sistemàtica com va passar amb nosaltres.

Com avalua tot aquest procés d'Animació Local?

L'avaluació es fa a diversos nivells. Hi ha un nivell que és aquell dels resultats tangibles, els projectes van ser aprovats, tant els LEADER, com altres projectes que entren en altres programes i van ser posats en marxa pels animadors i provats. No obstant això, hi ha un altre nivell d'avaluació que probablement no és tan obvi per a la majoria de les persones però que, des del meu punt de vista, és més important, és a dir, una estructura d'animació que es concreta pertot arreu, embrions o xicotets nuclis de desenvolupament, persones, o en alguns casos grups de persones, que comencen a pensar en termes de desenvolupament de la seua pròpia comunitat. Això significa que hi ha esperança que el procés de desenvolupament deixi de ser una cosa estimulada des de fora i passe a ser un procés endogen, assumit de fet per la pròpia població, en el qual gran part de les iniciatives brolla clarament des de l'interior de les comunitats. Pense que d'ací a deu anys el panorama de la Serra a aquest nivell serà completament diferent. Quan vam començar el nostre treball, havíem de convèncer les persones que era possible fer alguna cosa, i a poc a poc van anar sorgint alguns grups, però sempre érem nosaltres des de fora que déiem "anem allà" i la gent realment s'anava organitzant i trobant respostes a les seues necessitats. Hui dia, la gent ja comença ella mateixa a buscar l'animador perquè volen fer coses i aquest és un salt essencial. Pense que en aquest moment hi ha un grup de persones escampades per la Serra que tenen aquesta consciència, aquesta actitud, aquesta convicció que és possible fer coses i alguns dels animadors tenen la capacitat tècnica per a transformar aquesta convicció en una realitat. Pensant en totes les inversions que es van fer al llarg d'aquests anys, crec que l'Animació Local serà una de les inversions millors, si al final hi ha en la Serra un grup de joves motivats i capacitats per a treballar per a la seua terra. Aquest serà sens dubte el resultat més interessant, el gran fruit de tot aquest treball. Més que els projectes concrets, encara que aquests són molt importants, no sols per la millora d'acompliment que representen, sinó també per l'efecte demostratiu que asseguren (...) D'alguna forma, cada promotor de projecte és un agent de desenvolupament, perquè ell mateix creu que és possible canviar les coses i perquè funciona com a exemple per als altres. De qualsevol manera, els animadors són agents de desenvolupament de segon grau, ja que no sols creuen sinó que també tenen la capacitat tècnica per a convertir de manera efectiva les idees en projectes reals i, en aquest aspecte, pense que tot l'esforç per a muntar una estructura d'animació és un esforç que té tot el sentit i que realment donarà fruits.

Epíleg

Ara estem en 2020. Què es podria realment comentar o referir en relació a l'experiència relatada anteriorment i que va ocórrer fonamentalment des de 1985 fins fa deu anys? De la forma més sintètica possible, hem de reconèixer que l'evolució en els anys més recents va ser profundament negativa des de diversos punts de vista, en particular, pel que fa a l'obertura cap a la creativitat i la innovació social i a la naturalesa i a l'abast de les pràctiques de l'Educació d'Adults i del Desenvolupament Local que, abans, es veien potenciades per una relativa autonomia d'acció per part de les organitzacions de la societat civil, com ara l'Associació In Loco.

Els estats membres van aconseguir liquidar els anomenats Programes d'Iniciativa Comunitària (com HORIZON, NOW i, en gran manera, LEADER i EQUAL), que permetien una relació directa entre la Comissió Europea, a Brussel·les, i els milers d'entitats amb base local, coneixedores i experimentades en les característiques dels respectius territoris.

Els fons van ser nacionalitzats i els programes següents van ser posats i concentrats en l'administració pública. I, en el cas de Portugal, en l'administració pública central, tradicionalment centralista.

Així, les organitzacions de la societat civil per a aconseguir sobreviure en tals circumstàncies o garantien una relació directa amb les respectives comunitats locals o passaven a ser una mera extensió del poder central. En tots dos casos, perdent el relatiu marge d'autonomia que posseïen abans i que els permetia adequar de manera raonable els programes als contextos socials i ambientals en els quals intervenien.

Per al poder central, es va tractar així de subcontractar, a costos baixos, agències amb molta experiència i saber/fer per a l'execució de mesures preformatades, ja que la tecnocràcia centralitzadora "té por de la buidor". L'Animació territorial va deixar de ser secundada financerament i, en contrapartida, les organitzacions locals van passar a exercir un paper predominantment fiscalitzador: dels documents necessaris per a les subvencions, de la respectiva situació tributària, de l'aplicació estricta de tots els reglaments ... Es va perdre el marge per a la concepció i prova d'estratègies integrades i de metodologies participatives. I, amb això, es va esvaïr la dimensió potencialment educativa de les intervencions socioeconòmiques en l'àmbit local. I també la intenció de capacitar les comunitats per a una postura de

resistència a la despoblació i a la desertificació.

A la possibilitat de la dinàmica del desenvolupament integrat, en una base intersectorial, apuntant a una autonomia gradual de les persones i de les seues comunitats, va succeir les intervencions tecnocràtiques, fragmentades i individuals, que van accelerar l'èxode rural.

L'Associació In Loco, increïblement, va sobreviure, com a associació de ciutadans i lliure de vincles, però pagant per això un preu elevat ja que va ser forçada a renunciar a la seua missió original, en la qual sempre buscava promoure de manera paral·lela la millora de les condicions de vida de les comunitats locals, les pràctiques d'autoorganització i l'augment dels coneixements, les competències i de la ciutadania activa de tots els participants. En termes d'Educació d'Adults, In Loco encara va aconseguir involucrar-se en algunes mesures específiques, com els cursos de formació professional i els cursos EFA i també en el Centre de Reconeixement, Validació i Certificació de Competències (i, més tard, Centre de Noves Oportunitats). Aquesta última funció, no obstant això, va haver de ser discontinua a causa de la forma de funcionament (i de subfinançament) de l'entitat de tutela, que va discriminar clarament les xicotetes organitzacions de la societat civil.

Recentment, va sorgir un treball que més s'aproxima a l'"ADN" d'In Loco: d'una banda, la defensa i la promoció de la Dieta Mediterrània i, en un projecte diferent però afí, la campanya "Produir i Consumir Local". Són, finalment, formes d'intervenció que van albirar de nou el potencial d'abordatges de naturalesa educativa i d'abast integrador, com ara "Educació per a la salut" o "Educació Ambiental".

I les persones? I els projectes portats a terme?

L'equip central va anar perdent números, tant per la disminució del finançament, com per la llei natural de l'envelliment. Pel que fa als animadors, es van anar integrant en organitzacions locals – associacions i administracions, mentre alguns van ocupar posicions en la pròpia estructura d'In Loco, més precisament en la Direcció. Dues animadores van aconseguir superar amb un esforç enorme els desavantatges en termes de baixa escolaritat i van concloure amb èxit un curs d'ensenyament superior, Educació i Intervenció Comunitària, després anomenat Educació Social. Una d'elles va ser elegida Presidenta de la *Junta de la Comarca*, el mateix va passar amb una de les educandes del curs de teixit.

Pel que fa més concretament a l'Educació d'Adults, van ser molts els assistents (majoritàriament, les assistents) en l'àrea d'intervenció que van freqüentar amb èxit els processos de RVCC, tant en In Loco com en altres centres pròxims. A més, la concepció mateixa d'aquesta metodologia i d'aquest sistema es va ser possible en gran part al descobriment realitzat durant els anys de treball comunitari per part dels autors d'aquest text sobre els múltiples i complexos coneixements i habilitats desenvolupats per persones que deien ser "ignorants" i que quasi no tenien, realment, diplomes escolars per a mostrar. Aquesta revelació, generada des del contacte quotidià amb les comunitats locals, va ser font d'inspiració quan, entre 1997 i 2000, Alberto Melo va ser convocat a Lisboa per a coordinar el *Grupo de Misión* encarregat de donar una nova orientació i la política pública d'Educació d'Adults. Els Centres de Reconeixement, validació i Certificació de Competències Claus (més tard, Centres Noves Oportunitats, Centres de Qualificació i Ensenyament Professional i Centres Qualifica) van tindre aquest perfil arran dels coneixements i de les competències demostrades per les poblacions de l'interior rural algarvià. D'altra banda, les metodologies de formació testades llavors van estar també a la base de la concepció dels futurs Cursos d'Educació-Formació d'Adults (Cursos EFA) igualment definits en 1998-1999 pel mateix *Grupo Misión* i, tal com Red de CRVCC, implementats per l'ANEFA entre 2000 i 2002.

Subsisteixen encara diverses activitats econòmiques proposades des de l'àmbit de la intervenció d'In Loco, en particular, en la rebosteria, en la manufactura artesanal de jocs, joguets i bijuteria de fusta, en la fusteria, en la restauració, en la producció d'aiguardent i licors, en els teixits manuals, en el turisme en l'espai rural ... Igual que es manté la *Feria de la Sierra*, que va ser creada per In Loco en 1992 per a donar visibilitat a les produccions locals i hui es realitza per les respectives Cambres Municipals, en San Brás de Alportel, la d'estiu, i en Loulé, la d'hivern.

Quant als autors d'aquest treball, mantenen relacions molt fortes amb els antics col·legues com molts dels assistents en els territoris de la intervenció, experimentant un fort i seré sentiment nostàlgic per aquells temps heroics i pioners i conservant un vincle simbòlic, ja que aquesta continua sent una línia de continuïtat indeleble, amb l'organització, la seua missió i la seua història, com a membres de la Mesa de l'Assemblea General de l'Associació In Loco.

Notes

[1] Per raons d'economia de text i de llegibilitat, utilitzarem sistemàticament la forma masculina, encara que haja sigut sempre en gran mesura femenina la participació en aquests processos, és per això que es refereix tant als residents com als membres de l'equip central de la intervenció.